

Predhodniki Slovenskega arheološkega društva

The Forbearers of the Slovene Archaeological Society

© Črtomir Lorber

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo; crtomir@t-2.net

Izvleček: Članek predstavlja institucionalni razvoj strokovnih arheoloških združenj. Segajo od začetkov, ko je razvoj arheologije potekal v kontekstu renesančnih akademij in tradicije domoznanstva, prek razsvetljskih salonov, avstrijskih regionalnih muzejskih društev do razvoja slovenskega nacionalnega arheološkega društva v kontekstu socialistične Jugoslavije. Izpostavlja pomen odnosa med znanostjo in širšo družbo, saj poudarja pomen, ki so ga imeli sociopolitični prelomi na razvoj slovenske arheologije. Članek prinaša tudi pregled razvoja nacionalnega arheološkega društva v okviru delovanja *Arheološkega društva Jugoslavije* in pomena, ki ga je to imelo kot inkubator nacionalnih arheoloških šol na območju nekdanje Jugoslavije. Predstavljena geneza služi tudi kot uvod v prihajajoči drugi del članka, ki bo obravnaval delovanje *Slovenskega arheološkega društva* v Jugoslaviji med letoma 1971 in 1991.

Ključne besede: kronološki razvoj, arheološka društva, akademije, muzejska društva, Arheološko društvo Jugoslavije, Slovensko arheološko društvo

Abstract: The article brings an overview of the institutional development of archaeological societies in modern day Slovenia. It follows their development from the renaissance academies and the *Landeskunde* tradition through enlightenment salons and Austrian regional museum societies up to the development of the Slovene national archaeological society during the time of socialist Yugoslavia. It highlights the relationship between science and the wider society, as it emphasises the importance of different socio-political breaks for the development of Slovene archaeology. It also brings an overview of the development of a national archaeological society as a part of the *Archaeological Society of Yugoslavia* and the importance of the latter as an incubator of different national archaeological schools of the former Yugoslavia. This chronology can also be seen as an introduction for the second part of the article that will deal in the development of the *Slovene Archaeological Society* during the time of Yugoslavia (1971–1991).

Keywords: chronological development, archaeological societies, academies, museum societies, Archaeological Society of Yugoslavia, Slovenian Archaeological Society

Uvod

Učena društva¹ so bila že od renesanse pomemben način povezovanja intelektualcev, strokovnjakov, znanstvenikov in podpornikov posameznih dejavnosti. Bila so forum strokovnih in znanstvenih razprav, še pomembnejše pa je, da so bila tudi odraz statusa, ki ga je imela znanost v širši družbi. V zgodovini arheologije so se take skupine pojavljale v različnih oblikah – od renesančnih akademij, prek razsvetljskih krožkov do sodobnih strokovnih društev. V zgodnjih organizacijskih oblikah so te združbe imele izrazito raznoliko članstvo, saj so združevale izobražene osebe različnih strok in znanstvenih interesov, posledično pa so imele tudi zelo mednarodni značaj, ki je bil rezultat dokaj odprte medsebojne komunikacije in sodelovanja izobražencev v tistem času. Sprva je bila znanost domena zaprtih krogov, od renesanse naprej pa se je

krog izobražencev razširil, predvsem na srednji razred. V 19. stoletju, predvsem po napoleonskih vojnah, so se pojavila različna prava strokovna društva², kar lahko razumemo kot izraz globokih sprememb v tedanji družbi; ne nazadnje to izraža dejstvo, da razvoja strokovnih društev ne moremo preučevati brez razumevanja širše družbe.

Razvoj različnih učenih društev, akademij, krožkov in salonov je neposredno povezan z razvojem moderne družbe. Prav razvoj učenih društev se je močno razmahnil v 17. stoletju, ko so bile take združbe intelektualna opozicija takrat dokaj konservativnim univerzam. Prva »arheološka«, to je antikvarska in domoznanska društva, so izšla iz renesančnih akademij. V regijah z močnim nemškimi oziroma avstrijskim vplivom se je ob razvoju renesančnih akademij in preučevanju klasične antike začela

1 Izraz učeno društvo (*learned society*) je najširši izraz, ki ga lahko uporabimo za tak tip organizacije, saj z njim opredeljujemo razvoj široke palete organizacij, od zasebnih renesančnih akademij, velikih državnih akademij (*Académie Française*, *Royal Society* ...), manj formalno urejenih razsvetljskih salonov ter regionalnih in nacionalnih institucij in društev v 19. stoletju. Ta geneza je bila v večjem delu Evrope pomembna za razvoj sodobne strokovne infrastrukture kot tudi za razvoj strokovnega jezika in prakse. V najširšem pomenu besede so vse te organizacije – čeprav ne izključno arheološke – predhodnik sodobnih strokovnih društev, saj se sodobna društva, sploh kar zadeva relativno mlade znanosti, na primer arheologije, razvijajo šele v 19. stoletju, ko se je začela prava institucionalizacija znanosti.

2 Najbolj obsežen model razvoja sodobnih strokovnih društev v srednji Evropi (predvsem na nemško govorečem območju) je na primeru geneze zgodovinskih društev podal zgodovinar Hermann Heimpel (Heimpel 1972), ki je opredelil štiri razvojne faze: 1. faza (1779–1819) – ljubiteljska društva z zelo izraženo razsvetljsko tradicijo; 2. faza (1819–1848) – prva prava strokovna društva z izrazito amaterskim članstvom; 3. faza (1848–1890) – strokovna društva, ki gojijo pravo zgodovinopisje s fokusom na regionalni zgodovini; 4. faza (po letu 1890) – društva, ki se oblikujejo po letu 1890, pogosto že nacionalne narave. Model poudarja tudi dejstvo, da je bilo, vsaj v 1. in 2. fazi razvoja strokovnih društev, pomembno tudi plemstvo v vlogi mecenov ali poverjenikov društev. Predstavljeni model je dokaj sprejet v preučevanju razvoja strokovnih društev v Sloveniji, saj ga je pri predstavitvi *Historičnega društva za Kranjsko* uporabila tudi Olga Janša-Zorn (1996).

razvijati tudi tradicija domoznanstva (*Landeskunde*), ki predstavlja enciklopedijsko-deskriptivni koncept regionalne znanosti o konkretnem prostoru, njegovih naravnih danostih, fizični geografiji, zgodovini, jeziku, etnografiji ipd. V 18. stoletju se ob velikih učenih društvih (nacionalnih, kraljevskih) vse pogosteje pojavljajo tudi manjša regionalna društva, katerih razmah je sledil v 19. stoletju. V tem stoletju je bil najpomembnejši intelektualni vpliv na razvoj društev nacionalizem, saj je bila regionalna inteligenca eden od najpomembnejših dejavnikov razvoja nacionalnih gibanj³. Z oblikovanjem nacionalnih držav in diferenciacijo znanosti, ki se je vse bolj specializirala, so se oblikovala moderna nacionalna arheološka društva, ki danes delujejo skorajda v vseh evropskih državah in pogosto nadaljujejo tradicije starejših organizacij. Namen članka je predstaviti kronološki razvoj arheoloških strokovnih združenj in okoliščine njihovega delovanja na območju današnje Slovenije do leta 1971, ko se oblikuje sodobno *Slovensko arheološko društvo*, ki leta 1972 postane polnopravni član *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*.

Pričujoče besedilo je razčlenjeno v štiri kronološke celote. V prvi predstavljamo razvoj »arheoloških društev« do napoleonskih vojn, pri čemer izpostavljam pomen dveh znanstvenih središč na Slovenskem, beneškega Kopra in avstrijske Ljubljane, ter dveh intelektualnih tradicij, italijanske renesanse in kontinentalnega domoznanstva (*Landeskunde*). Temu sledi razvoj strokovnih društev od obnove avstrijske oblasti do konca prve svetovne vojne. Tu izpostavljam pomen naraščajoče muzejske infrastrukture ter razvoja regionalnih muzejskih in historičnih društev, v katerih so delovali tudi arheologi. Tretjo kronološko celoto predstavlja obdobje Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije. V tem obdobju so strokovna društva soočena s spremembo pravnega redu in organizacije države, vendar bi radi poudarili, da v nasprotju s splošnim prepričanjem to obdobje ni mrtvi tek razvoja arheologije. Zadnjo kronološko celoto predstavlja razvoj društev v socialistični Jugoslaviji do leta 1972. V tej kronološki celoti izpostavljam razlike med prvo in drugo jugoslovansko državo – razlike v odnosu do arheologije ter v organizacijskih pristopih. Prav tako poudarjamo pomen *Arheološkega društva Jugoslavije*, organizacije, o kateri je zelo malo napisanega. V izdelavi je doktorska disertacija, objavljen pa je tudi strukturiran predlog preučevanja

te organizacije (Lorber 2019). V četrtem kronološkem členu želimo prikazati interni razvoj jugoslovanskega društva, ki sega od *Koordinacijskega odbora jugoslovanskih arheologov*, prek *Arheološkega saveta* do *Arheološkega društva Jugoslavije*, v katerem se najprej oblikuje *Slovenska sekcija Arheološkega društva Jugoslavije*, iz katere se bo prek *Arheološkega društva za Slovenijo* oblikovalo *Slovensko arheološko društvo*.

Učena društva in arheologija do Ilirskih provinc

Razvoj »arheoloških društev«, to je raznih učenih društev, akademij, krožkov in salonov, na območju današnje Slovenije je povezan z dvema državnima tvorbama – Beneško republiko in Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti, v katerih sta se oblikovala dva pomembna znanstvena centra, avstrijska Ljubljana in beneški Koper (Novaković 2014, 31). V teh mestih je mogoče slediti razvoju dveh povezanih, a samostojnih »znanstvenih« tradicij oblikovanja profesionalnih in polprofesionalnih učenih združb.

Koper je bil neločljivo povezan z italijansko tradicijo, saj je bil eno od najpomembnejših mest v beneški Istri. V času zgodnjega humanizma in renesanse je bil središče kulturnega življenja, že v 14. stoletju je v mestu obstajala šola gramatike, istrski humanisti pa so imeli bogate stike z italijanskimi univerzitetnimi središči, kakršni sta bili Padova in Firence. Ta povezanost se jasno kaže tudi v tem, da so primarno vlogo v razvoju znanosti v Kopru prevzele renesančne akademije, s čimer je mesto sledilo italijanski renesančni tradiciji. Prva akademija v Kopru je bila *Accademia della Calza* (1478–1553) (Čok, Žitko 2018, 135), sledila ji je *Accademia dei Desiosi* (1553–1554), ki je nastala ob koncu reformacije v Kopru. Sledi *Accademia Palladiana* (1569–1637), katere član je bil tudi zgodovinar Nicolò Manzuoli (Čok, Žitko 2018, 136). Z letom 1646 je začela z delovanjem *Accademia dei Risorti*, ki pa je pozneje zamrla. Malo zatem je začela delovati tudi *Accademia degli Operosi*, katere član je bil Gian Rinaldo Carli (Žitko 1997), ki je bil tudi pomemben član v procesu obujanja delovanja *Accademie dei Risorti* (Žitko 1997, 63); prav slednjo mu jo je uspelo spremeniti v osrednje središče preučevanja domoznanstva (Čok, Žitko 2018, 136), s čimer je pomembno vplival na razvoj domoznanske tradicije v Istri. Poleg svojega delovanja v koprskih akademijah je Carli podal tudi pobudo za ustanovitev muzeja v Kopru (Cunja 1992, 71), ki pa ni bil

³ Več o vlogi znanosti v razvoju nacionalnih gibanj pišeta Miroslav Hroch (1993) in Ernst Gellner (1983).

ustanovljen. Ob akademijah je v Kopru delovalo tudi laično semenišče, in sicer nemoteno do prihoda Francozov, ko je bilo preoblikovano v samostojni licej. Po Napoleonovem porazu je nadzor nad Kopro prevzela Avstrija, pomen mesta pa je začel upadati, saj se je Avstrija osredotočila na razvoj bližnjega Trsta.

V avstrijski Ljubljani je razvoj arheološke tradicije povezan s konceptoma domoznanstva in krajinske zgodovine. Razvoj raznih učenih društev (pravnih, naravoslovnih, zgodovinskih ...) se je začel šele v 17. stoletju. Sprva je bil razvoj antikvarstva, domoznanstva in arheologije vezan na delo posameznikov iz višjih družbenih slojev, kakršni so bili Janez Vajkard Valvasor, vendar se je to proti koncu 17. stoletja spremenilo, saj se je po vzoru italijanskih mest tudi v Ljubljani oblikovala akademija. Začetke akademije lahko prepoznamo v tako imenovani *Dizmovi bratovščini* oziroma *Academia Unitorum* oziroma *Die Gesellschaft der Vereinigten*, ki je bila ustanovljena leta 1689 (Dolinar 1994, 35). Člani bratovščine so bili kranjski plemiči, izobraženci in ugledni meščani Ljubljane. *Dizmova bratovščina* je bila idejni predhodnik bolj znane organizacije *Academia Operosorum*, ki je imela svoj prvi javni zbor leta 1701 (Dolinar 1994, 40), uradno pa je bila ustanovljena leta 1693 (Simoniti 1994, 47). Med pomembnejšimi člani ljubljanske akademije najdemo tudi kronista, zgodovino pisca in domoznanca Janeza Gregorja Dolničarja, ki je bil član tudi številnih italijanskih akademij. Njegov rokopis *Annales Urbis Labacensis* je lep primer besedila, v katerem se zgodovino pisje prepleta z antikvarstvom in domoznanstvom, obenem pa je prerez koncepta, iz katerega bodo izšle moderne tradicije zgodovine, geografije in arheologije v Sloveniji.

Koprške in ljubljanske akademije so nemoteno delovale do druge polovice 18. stoletja. Ljubljanska akademija je prenehala aktivno delovati po smrti Janeza Gregorja Dolničarja leta 1725 (Slapšak, Novaković 1996, 264). Čeprav je bilo njeno delovanje za kratek čas obnovljeno po letu 1781, nikoli ni dosegla statusa, ki ga je imela v začetku 18. stoletja. Kot drugje v Evropi se je tudi pri nas stari model akademij zlagoma umaknil salonom mecenov iz višjega sloja. Pri nas je bil najpomembnejši mecen baron Žiga Zois, ki je okoli sebe zbral zelo vpliven krog izobražencev. V njegovem krogu sta delovala tudi Anton Tomaž Linhart in Valentin Vodnik, ki nista bila le pomembna razsvetljenska literata, temveč tudi pomembna historiografa in domoznanca. Predvsem je pomembno

delo Antona Tomaža Linharta, ki je napisal *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreiches*, v katerem je bila prvič podana ideja o etnogenezi slovenskega naroda in njegovi skupni nacionalni identiteti, kot jo definira skupna preteklost.

Prikazani razvoj so prekinila Napoleonova osvajanja. Slednja so v naš prostor prinesla korenite družbene spremembe. Prva, morda najpomembnejša, so bile politične spremembe. Revolucionarna Francija je leta 1797 razpuščila takrat že hirajočo Beneško republiko, po avstrijskem porazu leta 1809 pa je Francosko cesarstvo velik del sodobne Slovenije z mirovnim sporazumom iz Schönbrunn reorganiziralo v Ilirske province (1809–1814/1815). Francija je za prestolnico nove politične enote izbrala Ljubljano, ki je s tem dobila pomen, ki bi lahko omogočil uresničitev idej slovenskih razsvetljencev (Slapšak, Novaković 1996, 270). Ljubljana je v času Ilirskih provinc dobila kratkoživo univerzo, oblikovan pa je bil tudi botanični vrt kot svojevrstna infrastruktura za naravoslovni študij. S porazom napoleonskih vojsk v Rusiji, pozneje pa tudi v Bitki narodov pri Leipzigu (1813), se je začel konec Ilirskih provinc, ki so bile formalno priključene Habsburškemu cesarstvu na Dunajskem kongresu (1815). S tem se je tudi pomen Ljubljane vrnil na raven manjšega regionalnega središča, kar je za pomembno posledico imelo to, da je ambiciozni nacionalni program slovenskih razsvetljencev preprosto razpadel (Slapšak, Novaković 1996, 270).

Razvoj društev od leta 1815 do 1918

Po koncu francoske oblasti je bilo slovensko kulturno življenje sprva zelo omejeno. Takoj po vrnitvi Ilirskih provinc Habsburški monarhiji je bila ukinjena univerza v Ljubljani (Slapšak, Novaković 1996, 271), ob tem pa so umrli tudi najpomembnejši slovenski razsvetljenski misleci. Za obdobje francoske oblasti in obdobje po napoleonskih vojnah je pomembno, da ne govorimo več o razvoju arheološke tradicije v kontekstu dveh držav, saj Beneška republika ni bila obnovljena. To se sicer pozna v relativnem zatonu Kopa, ki ga je po pomenu izrinil Trst. Slednji se je v 19. stoletju razvil v pomembno urbano in kulturno središče, v katerem je bil leta 1846 ustanovljen *Prirodoslovni muzej*, leta 1873 pa mestni arheološki muzej (Cunja 1992, 71). V Trstu so v 19. stoletju ustanovili tudi več pomembnih društev, od katerih velja omeniti

predvsem *Societá di Minerva* (1810), že leta 1829 pa je v Trstu začel izhajati časopis *Archeografo Triestino*, ki je postal ena osrednjih zgodovinskih revij za območje Trsta in Istre (Cunja 1992, 71). Konec 19. stoletja, leta 1884, pa so v Trstu ustanovili tudi *Societa istriana di Archeologia e Storia patria* (Cunja 1992, 74), pomembno regionalno arheološko in zgodovinsko društvo.

Kljub zatonu Kopra kot regionalnega znanstvenega centra je bil konec napoleonskih vojn prvi trenutek v moderni zgodovini, ko je bilo današnje slovensko etnično ozemlje združeno v eni državni tvorbi. Obravnavano obdobje lahko delimo na dve kronološki celoti – na obdobje pred letom 1848 in obdobje po letu 1848 –, ki ju ločujeta predvsem način državne uprave in vladanja ter formalna odprava fevdalnega sistema. V grobem lahko rečemo, da se je po marčni revoluciji začel razvijati moderen način upravljanja države, medtem ko je bilo obdobje pred marčno revolucijo čas, ko so bile v Habsburški monarhiji na oblasti sile, ki so poskušale odpraviti številne dosežke poznega razsvetljenstva.

Omenjeno ne pomeni, da ta čas ni bil pomemben za razvoj slovenske arheologije in z njo povezanih strokovnih društev. Kranjska je že leta 1821, v času Ljubljanskega kongresa (Slapšak, Novaković 1996, 271), dobila Deželni muzej (*Landesmuseum*) v Ljubljani, z njegovim delovanjem pa je povezano tudi delovanje *Društva raziskovalcev domovinske zgodovine*, domoznanskega društva, ki se je leta 1839 preoblikovalo v *Muzejsko društvo za Kranjsko*. S tem se na Slovenskem pojavi model delovanja strokovnih organizacij, ki je značilen za srednjo Evropo in avstrijske dežele – deželni muzej z muzejskim društvom –, obenem pa je temelj razvoja modernih strokovnih društev na našem prostoru. Iz tega modela pogosto izidejo tudi moderna nacionalna arheološka društva, kar se lepo pokaže na Hrvaškem. Narodni muzej v Zagrebu je bil ustanovljen leta 1848, kmalu zatem pa je bilo ustanovljeno tudi *Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine* (1850–1878), ki je neposredni predhodnik hrvaškega nacionalnega arheološkega društva, saj se leta 1878 preoblikuje v *Hrvatsko arheologičko društvo*, danes *Hrvaško arheološko društvo*, ki je nacionalno arheološko društvo z najstarejšo tradicijo na območju nekdanje Jugoslavije (Rapanić 1981, 19).

Razvoj v Sloveniji je malo drugačen. *Muzejsko društvo za Kranjsko* je bilo sprva osredotočeno na naravoslovne vede, medtem ko je bilo *Historično društvo za Kranj-*

sko dalj časa pomembnejše za razvoj domoznanstva in arheologije. Slednje je izšlo iz *Historičnega društva za Notranjo Avstrijo* (1843–1850), ki je bilo nadregionalno društvo s sedežem v Gradcu. Društvo je bilo povezano s tedanjim avstrijskim plemstvom, kar lahko prepoznamo tudi v dejstvu, da je bil njegov glavni pokrovitelj nadvojvoda Janez, ki je prek društva izvajal svoje pokroviteljstvo nad zgodovinskimi raziskavami (Janša-Zorn 1991, 219). Društvo je delovalo na območju današnje Štajerske, Koroške in Kranjske, vendar je že v času marčne revolucije postalo jasno, da enotno društvo ne bo obstalo. *Historično društvo za Notranjo Avstrijo* (*Der Historische Verein für Steiermark, Kärnten und Krain*) je leta 1850 dokončno razpadlo na tri regionalna društva – *Historično društvo za Kranjsko* (*Der Historische Verein für Krain*), *Historično društvo za Koroško* (*Der Historische Verein für Kärnten*) in *Historično društvo za Štajersko* (*Der Historische Verein für Steiermark*).

Z oblikovanjem *Deželnega muzeja za Kranjsko* kot tudi omenjenih društev – *Muzejskega društva za Kranjsko* in *Historičnega društva za Kranjsko* – so bili postavljeni temelji nadaljnega razvoja arheologije in arheološke infrastrukture v Sloveniji. Po revolucionarnem letu 1848 se je postopoma preoblikovala tudi ureditev Habsburške monarhije. To preoblikovanje lahko zasledimo tudi v tedanjem avstrijskem pravu, sploh v organizaciji civilnih organizacij in društev. Prve zakonske spremembe in začetek modernega društvenega prava v Avstriji predstavlja *Cesarski patent o ustanavljanju društev* iz leta 1849 (Zajc Cizelj 2004, 146), ki ga je kmalu nadomestil *Cesarski patent o ustanavljanju in delovanju društev* iz leta 1852 (Zajc Cizelj 2004, 148). Cesarski patent je veljal do ustavne dobe avstrijske monarhije, ko sta ga leta 1867 nadomestila *Splošni društveni zakon* in *Zakon o shodih*, ki sta veljala do razpada avstro-ogrške monarhije po prvi svetovni vojni.

Sprva je bilo od obeh društev bolj aktivno *Historično društvo za Kranjsko*, ki je oblikovalo lastno numizmatično zbirko⁴, lastno knjižnico, staklo vezi s sorodnimi organizacijami po Evropi in oblikovalo lastno strokovno revijo (*Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*). Sprva je bila njegova nadnacionalna narava prednost, a je društvo z razvojem slovenskega nacionalnega gibanja začelo hirati. Leta 1867 sta se društvu, povezani z delom

4 Ta je postala temelj modernega numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije.

Deželnega muzeja za Kranjsko – Historično društvo za Kranjsko in *Muzejsko društvo za Kranjsko* –, dogovorili, da bosta prirejali skupne sestanke (Janša-Zorn 1992, 59). Slednje je bilo posledica resne kadrovske krize *Historičnega društva za Kranjsko*, ki je bila tako resna, da sta se društvi leta 1881 združili pod enotnim imenom *Muzejsko društvo za Kranjsko*, ki je preoblikovalo glasilo društva in ga naslovilo *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*; temu so leta 1910 spremenili naslov v *Carniola* (1910–1919) in je nemoteno izhajalo do konca prve svetovne vojne. Po prvi svetovni vojni se je društvo preimenovalo v *Muzejsko društvo za Slovenijo*, njegovo glasilo pa v *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*.

Poleg osrednjega muzejskega društva so se oblikovala tudi druga društva, katerih delo je bilo povezano z nastankom lokalnih muzejskih institucij. Tako sta pred začetkom prve svetovne vojne na današnjem slovenskem ozemlju nastali še regionalni muzejski društvi v Celju (1882) in na Ptujju (1893), na območju današnje Slovenije pa sta vsaj delno delovali tudi že omenjeni tržaški društvi *Istrsko društvo za arheologijo in domovinsko zgodovino* (*Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*), ki je imelo izrazito iredentističen program (Lorber 2019, 915), ter društvo *Minerva* (*Società di Minerva*), ki se je osredotočilo na preučevanje Julijske Krajine; ta je takrat segala tudi na slovensko ozemlje. V Trstu pa je imel sedež tudi pomemben znanstveni časopis *Archeografo triestino* (Pavan, Marini 2010). Ob vseh teh društvih so pred prvo svetovno vojno na ozemlju Slovenije delovali tudi avstrijske cesarske institucije in društva, od katerih sta najpomembnejša *Dunajsko antropološko društvo* (*Anthropologische Gesellschaft in Wien*) ter *Prazgodovinska komisija Cesarske akademije znanosti* (*Prähistorische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*).

Za razvoj *Slovenskega arheološkega društva* je najpomembnejša tradicija društev, katera se razvije na Kranjskem, predvsem zaradi pomena *Narodnega muzeja v Ljubljani*, tedaj najpomembnejše arheološke in muzejske institucije na današnjem slovenskem ozemlju. To v besedilu poudarjamo z osredotočenostjo na razvoj društev na Kranjskem, predvsem v Ljubljani. Žal to pomeni, da je razvoj arheoloških, zgodovinskih in muzejskih društev v preostalih slovenskih regijah sekundarnega pomena, čeprav Ljubljana ni bila edino slovensko intelektualno središče v Avstro-Ogrski. Ob Kopru smo že omenili Trst, ni-

kakor pa ne smemo pozabiti na Maribor. Razvoj društev v Mariboru predstavlja poseben raziskovalni problem, ki bi ga bilo morda bolje obravnavati v samostojnem besedilu, saj je dinamika razvoja *Muzejskega društva v Mariboru* (ustanovljenega leta 1902) ter *Zgodovinskega društva v Mariboru* (ustanovljenega leta 1903) drugačna kot dinamika razvoja muzejskih in zgodovinskih društev na Kranjskem in v slovenskem Primorju in je zelo povezana z razvojem slovenskega nacionalnega gibanja (Žnidarič 2003, 233). S tem v mislih, ga bomo tu le na kratko orisali.

Za razvoj slovenskega zgodovinopisja je od omenjenih društev pomembnejše *Zgodovinsko društvo v Mariboru*, ki je že leta 1904 oblikovalo svojo strokovno knjižnico (Žnidarič 2003, 235). Kot enega svojih temeljnih ciljev je predstavilo oblikovanje južnoštajerskega narodnega muzeja, ki naj bi bil slovenska protiutež muzeju *Muzejskega društva v Mariboru*, ki je bilo sprva pretežno proučevalno (Žnidarič 2003, 236). Zelo izražena nacionalna komponenta je pomemben del delovanja *Zgodovinskega društva v Mariboru*, zaradi česar so temelji razvoja društva drugačni kot v Ljubljani. Pomen za sodobno arheologijo in zgodovinopisje ter strokovno veljavo je društvo pridobilo z začetkom izdajanja *Časopisa za zgodovino in narodopisje* (1904), ki je vsebinsko pokrival zelo širok nabor humanističnih tem, tudi arheologijo. Z oblikovanjem *Zgodovinskega društva v Mariboru* in njegovega društvenega časopisa, *Časopisa za zgodovino in narodopisje*, se je Maribor vzpostavil kot eden pomembnejših centrov slovenske znanstvene misli⁵. Delovanje *Zgodovinskega društva v Mariboru* je prekinila prva svetovna vojna (Žnidarič 2003, 236), a je bilo obnovljeno že leta 1918.

Društva v jugoslovanski kraljevini

Poraz centralnih sil v prvi svetovni vojni je zelo spremenil zemljevid srednje in jugovzhodne Evrope. Propadla so štiri velika cesarstva – Nemško cesarstvo, Rusko

⁵ Ta nacionalna komponenta nas vodi v zaključek, da bi morali delovanje *Zgodovinskega društva v Mariboru* podrobneje preučiti tudi v odnosu z delovanjem *Historičnega društva za Štajersko*, ki je imelo svoj center v Gradcu. Kot je bil *Narodni muzej v Ljubljani* osrednji muzej dežele Kranjske, tako je bil muzej v Gradcu (danes *Universalmuseums Joanneum*) osrednji muzej dežele Štajerske. Če smo na Kranjskem videli postopno združevanje interesov društev in posledično njihovo združitev, na Štajerskem lahko vidimo neposredno nasprotovanje med društvoma.

carstvo, Osmanska Turčija in Avstro-Ogrska, iz njihovih ruševin pa so številne nove države, ena od njih je bila tudi Kraljevina SHS, po letu 1929 Kraljevina Jugoslavija. Kraljevina SHS je nastala iz razvojno zelo različnih celot. Na eni strani sta bili nekdanji Kraljevini Srbija in Črna gora, ki sta imeli sebi lasten pravni red, na drugi pa so bila ozemlja nekdanje Avstro-Ogrske in Kraljevine Bolgarije, ki so bila po vojni vključena v Kraljevino SHS.

Ta diskrepanca se je zelo jasno pokazala tudi na področju delovanja društev. Prve resne spremembe delovanja društev so bile na zakonodajnem področju. S padcem avstrijske monarhije je nova oblast nemudoma preklcala avstrijsko zakonodajo, kar je razvidno v *Odredbi o razveljavitvi avstrijskega društvenega zakona* in *Odredbi o razveljavitvi avstrijskega državnega zakona o shodih*, obe izdani leta 1918. S tem je jugoslovanska oblast odstranila tudi temelje, na katerih so delovala muzejska društva na Slovenskem, in jih nadomestila z zelo avtoritarno *Odredbo o razveljavitvi Odredbe o društvih* in *Odredbo o shodih*, ki predstavlja prehodni zakonski okvir delovanja društev v novi kraljevini (Zajc Cizelj 2004, 163). Omenjena odredba je veljala do leta 1929, ko je v veljavo stopil *Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi*, s čimer je bila postavljena pravna podlaga kraljeve diktature. Zakon je omejil delovanje društev na kulturno, športno in izobraževalno dejavnost, a je naredil izjemo za tako imenovana nacionalistična, anarhistična in komunistična združenja, ki so bila prepovedana. Na podlagi omenjenega zakona je bilo leta 1929 suspendirano delovanje *Hrvaškega arheološkega društva* (Rendić-Miočević 2009, 21), *Muzejsko društvo za Slovenijo* pa je taki usodi ušlo. Leta 1931 je država razmere na tem področju omilila z *Zakonom o društvih, shodih in posvetih* (Zajc Cizelj 2004, 164), a je bila škoda tedaj že narejena – *Hrvaško arheološko društvo* je svoje delovanje obnovilo šele v kontekstu *Arheološkega društva Jugoslavije* v šestdesetih letih 20. stoletja. Nekoliko bolj svobodno je postalo delovanje društev po sprejetju *Zakona o spremembah* ter dopolnitvah *Zakona o društvih, shodih in posvetih* iz leta 1931, po katerem so društva delovala do okupacije Kraljevine Jugoslavije, ko so zakoni različnih okupacijskih sil ukinili delovanje društev ter prepovedali javno zbiranje. Kot primer lahko tu navedemo razpustitev društev na slovenskem Štajerskem po *Odredbi o odločitvi komisarja (der Stillhaltekommissar) za društva organizacije in zveze* iz leta 1941 (Zajc Cizelj 2004, 166).

Drugi, precej neuskkljen in nerazvit vidik razvoja arheologije v Kraljevini Jugoslaviji je bila kulturnovarstvena zakonodaja. Tako Avstro-Ogrska kot tudi Srbija sta oblikovali kulturnovarstvene zakone. V tridesetih letih prejšnjega stoletja sta bili Kraljevini Jugoslavija in Albanija redki izjemi, ki v Evropi nista imeli jasno določene zakonodaje za varstvo kulturne dediščine (Krstić 2006, 51). Vsekakor so obstajale iniciative za oblikovanje take zakonodaje. Prva iniciativa je izšla iz srečanja muzealcev, arheologov in konservatorjev v Beogradu leta 1922 (Krstić 2006, 51; Lorber 2019, 917). Ta zakon nikoli ni bil implementiran, vendar je najobsežnejši od vseh predlogov, njegovo obsežno analizo pa prinaša Franc Stele (1935; 1936). Zakon je bil napisan v dveh delih – prvi je bil urejal delovanje muzejev v Kraljevini SHS, drugi pa obravnaval zaščito starin in spomenikov; skupaj s trgovinskimi zakoni Kraljevine SHS bi med drugim tudi implementiral dediščinske določbe mirovnih pogodb iz Trianona in Saint-Germaina. Predlagani zakon je predvideval zelo decentraliziran sistem, ki je velik pomen dal banovinam z banovinskimi spomeniški uradi, vendar je zakon na vladni obravnavi padel iz finančnih razlogov. Leta 1932 so ponovno poskusili sprejeti podobno oblikovan zakon, a je vnovič padel zaradi negativnega mnenja finančnega ministrstva (Krstić 2006, 54). Zadnji poskus je bil *Predlog zakona o muzejih* iz leta 1934, ki je ohranjal le muzejski del predloga iz leta 1930. Tudi ta zakon ni bil sprejet, saj se je izgubil v postopkih ob reformi države po smrti kralja Aleksandra, moramo pa tudi reči, da mu je aktivno nasprotovala srbska pravoslavna cerkev (Krstić 2006, 56). V Kraljevini Jugoslaviji sta se v konservatorske namene pozneje uporabljala *Gradbeni zakon* iz leta 1931 in *Zakon o gozdovih* (Krstić 2006, 57).

Prikazana pravna konteksta lahko razumemo kot simptom mladosti nove države, a sta imela resne posledice za razvoj arheoloških strokovnih društev v Jugoslaviji kot tudi za razvoj arheologije v celoti. Dolgo je prevladovalo mnenje, da lahko obdobje Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije označimo za obdobje stagnacije arheologije (Novaković 2014, 224). Res je, da v tem času ni zaživela nobena jugoslovanska arheološka institucija in da ni začela izhajati nobena vsejugoslovanska arheološka revija. Na prvi pogled se zdi, da je bilo to obdobje, v katerem stroka ni imela ambicije mednacionalnega povezovanja, obdobje, v katerem se je vsaka nacionalna arheološka šola držala zase in nadaljevala s svojim delom, kar pa ni čisto res. V tem času so obstajali poskusi oblikovanja ar-

heološke infrastrukture na jugoslovanski ravni, prav tako so bili prisotni poskusi oblikovanja vsejugoslovanskega strokovnega društva. Glavni motor teh projektov so bili vidnejši posamezniki že obstoječih društev, institucij in organizacij, aktivnosti pa lahko v kontekstu preučevanja arheoloških društev na ozemlju moderne Republike Slovenije delimo na dve kategoriji – vsejugoslovanske in omejene na ozemlje Dravske banovine.

Pomembnejša kategorija so vsejugoslovanski državni poskusi oblikovanja strokovnega društva in osrednje arheološke institucije. Do pred kratkim je bilo znano le eno srečanje jugoslovanskih arheologov v Kraljevini Jugoslaviji, to je *Prvi jugoslovanski arheološki kongres* leta 1922 v Beogradu (Novaković 2014, 224). O kongresu je bilo dolgo znano le malo, saj je bil glavni vir o kongresu kratko besedilo hrvaškega arhitekta in profesorja na Univerzi v Zagrebu Ćirila Metoda Ivekovića (1922). Tako dolgo ni bilo znano, kako je do organizacije kongresa prišlo, pa tudi ne, kakšni so bili dolgoročni načrti razvoja arheologije v Kraljevini Jugoslaviji. Znana je bila vsebina kongresa – udeleženci so razpravljali o že omenjeni spomeniškovarstveni zakonodaji, ki pa nikoli ni bila implementirana.

Vendar kongres jugoslovanskih arheologov v Beogradu ni bil edini dogodek. Preden je bil kongres sploh organiziran, so jugoslovanski arheologi izvedli neformalno srečanje v vili industrialca, numizmatika in arheologa Leona Ružička v Dobrni pri Celju leta 1922 (Lorber 2019, 916). O tem sestanku imamo tri glavne vire. Prvi vir je zapis v ljubljanskem časniku *Jutro* (Jutro, 29. 8. 1922), v katerem je predstavljen potek kongresa. Tako ugotovimo, da so bili na sestanku v Dobrni pri Celju prisotni Frane Bulić, Mihovil Abramić, Nikola Vulić, Vladimir Petković, Viktor Hoffiler, Vejsil Ćurčić, Josip Mantuani, Niko Zupanič, Franc Stele, Leopold Leon Ružička, Viktor Skrabar, Balduin Saria, A. Jeršinovic (*Muzejsko društvo Celje*), Herbert Kartin (*Muzejsko društvo na Ptujju*) in manjša skupina tujih arheologov: Matija Murko (Praga), grofica Uvarov (nekdanja predsednica *Moskovskega arheološkega društva*), Emil Reisch (predsednik *Arheološkega inštituta na Dunaju*), Rudolf Egger in Franc Ferik. To potrjuje tudi slikovno gradivo, ki ga prinaša naš drugi vir, to je krajši zapis o srečanju arheologov pri Celju v beograjskem tedniku *Ilustrovani list* (Ilustrovani list 1922a). Zadnji vir o sestanku v Dobrni pri Celju je *Spominska knjiga družine Leona Ružička na Dobrni pri*

Celju, ki jo danes hrani *Osrednja knjižnica Celje* (Arhivski vir 6).

Na sestanku so se dogovorili, da še istega leta organizirajo kongres arheologov in konservatorjev v Beogradu, ki naj bi mu sledil kongres v Splitu leta 1924 (Jutro, 29. 8. 1922, 2). V Split naj bi povabili tudi tuje arheologe, sprejet pa je bil tudi okvirni dogovor o oblikovanju jugoslovanske zveze vseh muzejskih, starinarskih in arheoloških društev v tedanji državi. Za uresničitev dogovorjenega so izbrali tudi *Odbor za implementacijo zaključaka sestanka*, v katerem so bili Frane Bulić (predsednik), Mihovil Abramić (prvi podpredsednik), Nikola Vulić (drugi podpredsednik) in Ljubo Karman (sekretar in blagajnik). Člana organizacijskega odbora za organizacijo *Prvega jugoslovanskega arheološkega kongresa v Beogradu* sta bila Nikola Vulić in Vladimir Petković.

Vulić in Petković sta svoje delo opravila dobro – v oktobru leta 1922 je bil organiziran že omenjeni *Prvi jugoslovanski arheološki kongres v Beogradu*, o katerem obstaja nekaj virov. Prvi vir je beograjski tednik *Ilustrovani list* (Ilustrovani list 1922b), v katerem sta objavljena slika in seznam udeležencev kongresa. Na kongresu v Beogradu so sodelovali Ćiro Truhelka, Josip Mantuani, Izidor Cankar, Vojeslav Mole, Niko Županič, Franc Stele, Viktor Hoffiler, Vladimir Tkalčić, Ćiril Iveković, Mihovil Abramić, Ljubo Karman, Luj Marun, Franc Kovačić, Balduin Saria, Viktor Skrabar, Vladimir Travner, Radoslav Grujić, Sima Trojanović, Vladimir Petković in Nikola Vulić, glavna tema kongresa pa je bil razvoj spomeniškovarstvene zakonodaje v Kraljevini SHS.

Poleg tega vira se lahko naslonimo tudi na določene pričevalce iz prve roke. Že leta 1922 so bili objavljeni zapisi Ćirila Ivekovića (1922), Frana Bulića (1922) in Izidorja Cankarja (1922). Kongres je omenjen tudi v memoarskem tekstu Vojeslava Moleta (1970). Bolj zanimivi so sočasni teksti iz leta 1922, saj je med njimi nekaj pomembnih razlik. Iveković in Cankar prinašata pregled kongresa, a že tu se vidi neenotnost virov. Iveković in časopisna poročila ponavljajo tezo o organizaciji 2. kongresa v Splitu leta 1924, kar potrjuje tudi Bulićev (1922, 1) zapis, ki prinaša zapis o konstituciji *Organizacijskega odbora Drugega kongresa jugoslovanskih arheologov*. Temu podatku nasprotuje zapis Izidorja Cankarja (1922, 164), ki jasno piše o tem, da naj bi bil omenjeni drugi kongres načrtovan v Skopju. Razlogi za to razliko niso jasni.

Kolikor je nam znano, niso leta 1924 izvedli nobenega kongresa, po dostopnih podatkih pa tudi pozneje niso organizirali kongresov v Splitu ali Skopju. Jugoslovanskim arheologom je v Kraljevini Jugoslaviji uspelo organizirati le še en kongres, in sicer izredni kongres na Ptuj ob proslavi 30-letnice delovanja Ptujkega muzejskega društva leta 1923. Na kongresu je bilo določeno, da se izdela *Arheološka karta Jugoslavije* (Žižek 1992, 149), po dostopnih podatkih pa niso razpravljali o ničemer drugem, kar je nekoliko nenavadno. Ta kongres je dokaj skrivnosten, saj ga poznamo zgolj kot opombo v članku Ivana Žižka (1992) *Muzejsko društvo in arheologija od 1893 do 1945* in kot opombo v novici o tridesetletnici ptujkega društva v časopisu *Tabor* (Tabor 5. 9. 1923). To dejstvo je nenavadno, saj je bil projekt *Arheološka karta Jugoslavije* eden redkih vsejugoslovanskih arheoloških projektov v tedanji državi (Saria 1932, 5–16). Kot dodaten vir za preučevanje kongresa lahko navedemo tudi analizo arhivskega gradiva *Muzejskega društva na Ptuj*, ki ga danes hrani *Zgodovinski arhiv Ptuj* in je trenutno v delu.

Po omenjenem kongresu na območju današnje Slovenije dolgo niso organizirali nobenega pomembnejšega vsejugoslovanskega strokovnega srečanja. Šele leta 1937 so na Ptuj organizirali srečanje *Tabula Imperii Romani*. Ta mednarodni projekt je bil oblikovan konec dvajsetih let dvajsetega stoletja, predlagali so ga britanski arheologi (Novaković 2014, 227), razširil pa se je v številne evropske države. Jugoslovanske karte so v resnici začele izhajati šele po drugi svetovni vojni, a je bil sestanek na Ptuj pomemben, ker so na njem oblikovali načrt izdaje prvih zvezkov *TIR* za območje Jugoslavije. Kot pri projektu *Arheološka karta Jugoslavije* je bil tudi tu eden glavnih akterjev Balduin Saria.

Ob tem neuspehu arheologov in muzealcev, da bi oblikovali svojo vsejugoslovansko zvezo arheoloških, starinarških in muzejskih društev, moramo izpostaviti, da so bili posamezni arheologi zelo dejavni. Jugoslovanski arheologi so pisali besedila, v katerih se pojavi tudi argumentirana ideja o vzpostavitvi unitarnega vsejugoslovanskega arheološkega inštituta (Vasić 1927), sodelovali na vidnih mednarodnih arheoloških ekskurzijah in vodili delegacije na pomembne konference, kjer velja omeniti otvoritev *XV. Mednarodnega kongresa antropologije in predzgodovinske arheologije v Parizu* leta 1931. Omenjeni kongres, ki je bil organiziran kot del *Mednarodne kolonialne*

razstave (Exposition coloniale internationale) v Parizu leta 1931, je s pozdravnim nagovorom odprl delegat Kraljevine Jugoslavije Niko Županić (1933, 303–304). Jugoslovanski arheologi so bili tudi zelo dejavni v različnih umetnostnozgodovinskih in zgodovinskih društvih, tudi pri *Jugoslovanskem istoriskem društvu* (1935–1939), ki je bilo prvi poskus oblikovanja vsejugoslovanske zgodovinske organizacije. S svojim štiriletnim delovanjem in oblikovanjem revije *Jugoslovanski istoriski časopis* je bil proces združevanja jugoslovanskih zgodovinarjev bolj uspešen od arheološkega.

Neuspeh oblikovanja nacionalnega arheološkega društva se je prenesel tudi na raven posameznih banovin oziroma narodov. Sploh za nacionalna društva je bilo delovanje v okvirih diktatorske zakonodaje oteženo, saj je slednja njihovo delovanje *de facto* prepovedovala. Omenili smo že, da je bilo *Hrvaško arheološko društvo* suspendirano, a je večina ostalih društev v državi delovala naprej. *Muzejsko društvo za Slovenijo* je nemoteno delovalo do leta 1941, ne poznamo pa nobenega poskusa, da bi ga preoblikovali v nacionalno društvo⁶, ki ne bi bilo povezano izključno z delom Narodnega muzeja v Ljubljani. Na ozemlju Slovenije so še vedno delovala tudi nekatera lokalna društva, ki so bila v veliki večini ustanovljena pred prvo svetovno vojno. Ker je imela Kraljevina Jugoslavija sistem finančne podpore zgodovinskim in muzejskim društvom, vemo, da so leta 1940 na območju Dravske banovine delovala *Muzejsko društvo za Slovenijo* (Ljubljana), *Muzejsko društvo v Mariboru*, *Muzejsko društvo na Ptuj*, *Muzejsko društvo v Celju*, *Muzejsko društvo v Murski Soboti*, *Muzejsko društvo v Škofji Loki* in *Zgodovinsko društvo v Mariboru* (*Službeni list kraljevske banke uprave Dravske banovine* 1940, št. 27, 382).

Od omenjenih regionalnih društev je za razvoj arheologije in zgodovinopisja najpomembnejše delovanje *Zgodovinskega društva v Mariboru*, ki je svoje delovanje obnovilo po prvi svetovni vojni. Obdobje med dvema svetovnima vojnama je utrdilo pomen Maribora kot enega od slovenskih intelektualnih središč, razvoj *Zgodovinskega društva v Mariboru* pa je bil v obdobju med obema vojnama daleč najbolj dinamičen. Leta 1920 so v Mariboru združili muzejski zbirki *Muzejskega društva v Mariboru* ter *Zgodovinskega društva v Mariboru* (Žnidarič 2003, 238), *Zgodovinsko društvo v Mariboru* je ime-

⁶ Tak proces bi bil nemogoč v času šestojanuarske diktature, a tudi po njeni omilitvi ni prišlo do omenjenega poskusa.

lo pomembno vlogo pri oblikovanju Študijske knjižnice Maribor (1922). Ob teh projektih se je v zgodnjih dvajsetih letih pojavila ideja za združitev *Muzejskega društva v Mariboru* ter *Zgodovinskega društva v Mariboru*, do česar pa zaradi različnih vlog društva – *Muzejsko društvo v Mariboru* je bilo prednostno osredotočeno v skrb za muzej in njegove zbirke – ni prišlo (Žnidarič 2003, 239). V sodelovanju z mariborskimi oblastmi je *Zgodovinsko društvo v Mariboru* aktivno sodelovalo pri oblikovanju *Mestnega muzeja v Mariboru* (1924) ter regionalnega arhiva (1933). Po oblikovanju teh institucij se je *Zgodovinsko društvo v Mariboru* osredotočilo na znanstveno raziskovalno delo ter tisk *Časopisa za zgodovino ter narodopisje*. Aktivno je bilo tudi na jugoslovanski ravni, kar vidimo tudi pri organizaciji proslave 25-letnice društva (1928), ob kateri se je odvil strokovni posvet, na katerem so jugoslovanski zgodovinarji postavili zahtevo po dokončnem sprejetju jugoslovanskega zakona o zaščiti kulturnih spomenikov (Žnidarič 2003, 243) – pri tem so bili, ravno tako kot arheologi leta 1922 v Beogradu, neuspešni.

Iz povedanega je jasno, da je *Zgodovinsko društvo v Mariboru* v obdobju med obema vojnama doseglo zavidljivo strokovno raven, ki jo je grobo prekinila nemška okupacija Maribora (1941–1945). *Zgodovinsko društvo v Mariboru* je bilo pod vodstvom Franja Baša obnovljeno že leta 1947, zelo hitro pa so bile obnovljene tudi številne mestne inštitucije, kakršna je bil *Pokrajinski muzej v Mariboru*. *Zgodovinsko društvo v Mariboru* je skoraj dvajset let delovalo kot podružnica *Zgodovinskega društva za Slovenijo* (Žnidarič 2003, 245), hitra obnova delovanja pa se ni razširila na društveni časopis – *Časopis za zgodovino in narodopisje*, ki je ponovno začel izhajati šele po 25 letih premora (Vrišer 1979, 381).

Delovanje *Muzejskega društva za Slovenijo* ter delovanje *Zgodovinskega društva v Mariboru* kažeta, da je bilo delovanje slovenskih zgodovinskih in arheoloških društev povezano z delovanjem in razvojem muzejskih inštitucij. To potrjuje tudi delovanje večjega dela manjših društev, ki je bilo vezano na delovanje lokalnih muzejev, pri čemer sta bili *Muzejsko društvo v Škofji Loki* (1937) in *Muzejsko društvo v Murski Soboti* (1935) najmlajši. Ob teh društvih je v zadnjih petih letih obstoja Kraljevine Jugoslavije delovalo še *Muzejsko društvo v Krškem* (1938) (Mohorič Bonča 2005, 81), ki pa očitno ni dobivalo državne subvencije. Prav tako se je začel razvoj *Muzejskega društva v Novem mestu*, ki je bilo ustanovljeno v

januarju leta 1941 (Mohorič Bonča 2005, 80), a ni nikoli resnično zaživelo. Delovanje vseh omenjenih društev je prekinila druga svetovna vojna.

Arheološko društvo Jugoslavije (1949–1971)

Za skoraj celotno arheologijo v nekdanji Jugoslaviji predstavlja druga svetovna vojna velik prelom, saj je v skoraj vseh tedanjih institucijah prišlo do večjih kadrovske sprememb (Novaković 2014, 228). Poleg tega je socialistična Jugoslavija pripravila korenite spremembe ustroja arheološke stroke in spomeniškovarstvene službe v državi. Za nas so sicer najbolj pomembne spremembe, ki so se zgodile v Sloveniji, vendar so te odsev sprememb v celotni državi.

Prva velika sprememba je bila ta, da sta novi jugoslovanska in slovenska oblast do organizacije kulturnovarstvenih in raziskovalnih procesov pristopili drugače kot Kraljevina Jugoslavija. Slednji ni nikoli uspelo vzpostaviti enotnega spomeniškovarstvenega sistema. Oblasti po drugi svetovni vojni so, da bi se izognile podobnim okoliščinam, k reševanju in razvoju kulturnovarstvene problematike pristopile zelo aktivno. Že leta 1945 je v Sloveniji stopil v veljavo *Odlok Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov*, izdan pa je bil tudi *Odlok o zaščiti in čuvanju spomenikov in starin* (Komelj 1976, 5). Država je ustanovila komisijo, ki naj bi preučila škodo, povzročeno na spomenikih in starinah, z *Uredbo o ustanovitvi zbirnih centrov za kulturno-zgodovinske predmete* v Ljubljani, Mariboru, Celju in Novem mestu pa je postavila temelje poveljne organizacije spomeniške službe v Sloveniji (Komelj 1976, 10). Podobni procesi so potekali tudi na zvezni ravni – AVNOJ je leta 1945 sprejel *Zakon o zaščiti spomenika kulture i prirodnjačkih retkosti*, ki mu je po koncu vojne sledil *Opšti zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih vrijednosti* (Krstić 2006, 62). Že leta 1945 pa se pojavijo tudi ideje o državnem oblikovanju zveznih institucij. Prvi tak predlog je *Odredba o ustroju Federalnega zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti* (Komelj 1976, 20), načrtovana pa je bila tudi ustanovitev zveznega *Arheološkega inštituta*, ki bi koordiniral vse arheološke raziskave v državi. Sagi o ustanovitvi inštituta lahko sledimo v arhivu *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*, v katerem je shranjena tudi *Uredba o Jugoslovenskom arheološkom institutu* (Arhivski vir 1), vendar inštitut nikoli ni začel delovati.

Poleg tega je država tudi zelo aktivno pristopila k načrtovanju strokovnih in stanovskih organizacij, kjer je zakonodajni okvir sledil razvoju države iz centralizacije v postopno federalizacijo. Del tega procesa je bilo tudi oblikovanje enotne arheološke stanovske organizacije v socialistični Jugoslaviji, ki bi presegla regionalno delovanje posameznih že obstoječih društev. Ta pristop so pozdravili tudi arheologi, ki so nujno potrebovali forum, prek katerega bi koordinirali povojno obnovo arheološke in spomeniškovarstvene infrastrukture ter oblikovali strategijo enotnega razvoja stroke v novi državi.

Pri organizaciji iniciativnih sestankov je vodilno vlogo prevzel *Arheološki inštitut SANU*, na katerem so oblikovali *Iniciativni odbor za organizacijo srečanja jugoslovanskih arheologov v Niški Banji*. Organizacija srečanja se je začela leta 1949, samo srečanje pa je bilo izvedeno leta 1950. Kongres je bil za tedanji, povojni čas zelo obsežen (Novaković 2014, 229), na njem pa so oblikovali strateški program razvoja arheologije v drugi Jugoslaviji.

Na tem mestu moramo nujno izpostaviti, da v tem načrtu arheološka stanovska organizacija igra vodilno vlogo, kar je razvidno tudi iz dejstva, da sprva ni organizirana kot društvo. Prvi dve leti svojega delovanja (1950–1952) je urejena kot *Koordinacijski odbor arheologov FLRJ*, ki je imel obsežna pooblastila, saj je republiškim ministrstvom ter uradom podajal poročila o stanju arheološke infrastrukture (kadrovska poročila, število muzejev ...) ter razvojna priporočila. *Koordinacijski odbor* je imel močno državno zaledje v *Ministrstvu za znanost FLRJ* (Ljubinković 1977, 61), ki je njegovo paradržavno vlogo formaliziralo, ko ga je leta 1952 preoblikovalo v *Arheološki svet FLRJ*. Ta je bil oblikovan v skladu z *Uredbo o saveznim stručnim svetima* (Arhivski vir 2).

Arheološka stanovska organizacija je v obliki *Arheološkega saveta Jugoslavije* začela s številnimi reformami organizacije arheologije v FLRJ. Poleg tega je *Arheološki svet* finančna sredstva dobil neposredno od *Ministrstva za znanost FLRJ*, zato je lahko sofinanciral udeležbo posameznikov na mednarodnih konferencah in obvezno objavljane rezultatov arheoloških raziskav v jugoslovanskih strokovnih revijah. V tej organizacijski obliki je stanovska organizacija v sodelovanju s pristojnimi ministrstvi pripravila tudi smernice in temeljne dokumente za delovanje *Jugoslovenskega arheološkega inštituta*, ki pa nikoli ni začel delovati. V času priprave omenjenih dokumentov je stanovska organizacija delovala kot osre-

dnji inštitut, saj je poleg že omenjenih nalog dobila tudi pooblastila, da oblikuje dolgoročne strategije razvoja arheologije v državi.

Arheološko društvo so v drugi Jugoslaviji formalno ustanovili leta 1953, na drugem sestanku jugoslovanskih arheologov v Pulju, kjer so *Arheološki svet FLRJ* preoblikovali v *Arheološko društvo Jugoslavije*. Slednje je bilo sprva osredotočeno predvsem na organizacijske probleme jugoslovanske arheološke stroke, s čimer je nadaljevalo delo *Arheološkega saveta*, čeprav je poslej imelo slabše opredeljeno formalno vlogo. Sestanki v Splitu (1956), Sarajevu (1958) in Ohridu (1960) so vodili do stabilizacije arheološke stroke v Jugoslaviji in do vzpostavitve temeljev nacionalnega vsejugoslovanskega publicističnega delovanja *Arheološkega društva Jugoslavije* (Lorber 2019, 921) – revije *Arheološki pregled*, *Inventaria Archaeologica*, *Archaeologia Jugoslavica* in monografska zbirka *Dissertationes*. Omenjenim publikacijam se je v sedemdesetih letih pridružila še *Balcanoslavica*.

Sprva je bilo delovanje društva organizirano prek raznih komisij, na primer *Komisije za zaščito amfiteatra u Puli*, katere so svoje naloge dobile na podlagi trenutnih potreb arheologije in spomeniškovarstvene stroke v Jugoslaviji, obenem pa so dediščina delovanja *Arheološkega saveta Jugoslavije*. S stabilizacijo stanja v tedanji arheologiji in ob zavedanju, da so naloge društva širše kot tiste, ki so bile namenjene raznim komisijam, se je pojavila potreba po reorganizaciji delovanja društva. Razne komisije so se združile v tri širše sekcije – prazgodovinsko, antično in srednjeveško.

Vseskozi se je razpravljalo tudi o oblikovanju republiških podružnic, čemur pa osrednja organizacija in pristojna ministrstva dolgo niso bila naklonjena, saj je obstajala bojazen, da bodo republiške podružnice ovirale delovanje osrednje organizacije. Kljub temu pa se je leta 1959 oblikovala *Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije*, ki je neformalno delovala do sprejetja novega statuta *Arheološkega društva Jugoslavije* na kongresu v Ljubljani (1962), ki je tudi formalno dopuščal delovanje republiških podružnic. Slovenski podružnici sta sledili še hrvaška (1964) in srbska (1964). Kongres v Ljubljani je bil prvi tematski kongres *Arheološkega društva Jugoslavije* z izrazito znanstvenim programom.

Ustanovitev podružnic je že nakazoval proces federalizacije enotnega društva, ki je bil posledica postopne fe-

deralizacije celotne jugoslovanske države in obnove kadrovske moči nacionalnih arheoloških šol. Glavni motor federalizacije so sicer bili hrvaški arheologi, in prve napačnosti so se pokazale že na kongresu *Arheološkega društva Jugoslavije* v Herceg Novem (1966), po katerem je iz organov društva protestno izstopil Duje Rendić-Miočević. Kmalu za tem so februarja 1967 hrvaški arheologi sklicali izredno sejo *Hrvaške podružnice Arheološkega društva Jugoslavije*, ki se je razvila v ustanovno sejo obnovljenega *Hrvaškega arheološkega društva* (Suić 1967, 3). Na tej seji so hrvaški arheologi zahtevali tudi oblikovanje *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*, v kateri bi sodelovala enakopravna republiška društva.

Obnova *Hrvaškega arheološkega društva* je bila na zvezni ravni sprejeta z mešanimi občutki, predvsem zato, ker je *Hrvaško arheološko društvo* delovanje *Arheološkega društva Jugoslavije* označilo za anahronizem (Nikolanci, Vrbanović, Zaninović 1967, 4), a to je začetek procesa upravne federalizacije društva, ki je potekala prek kongresa jugoslovanskih arheologov v Boru (1969) vse do kongresa jugoslovanskih arheologov v Zadru (1972). Kongres v Zadru lahko razumemo kot ustanovni kongres *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*. Na njem so se republiška društva, ki so se postopoma oblikovala od leta 1967 v kontekstu *Arheološkega društva Jugoslavije*, združila v zvezo društev. V grobem lahko razvoj jugoslovanskih republiških in pokrajinskih arheoloških društev delimo na dve skupini – na društva, ki so izšla iz že obstoječih podružnic (SR Slovenija, SR Hrvaška in SR Srbija), ter na društva, ki so nastala na novo (SR BiH, SR Črna gora, SR Makedonija in AP Vojvodina). Zadnji formalni kongres *Arheološkega društva Jugoslavije* je bil leta 1969 v Boru, kjer so oblikovali nov federalni statut, ki je bil nato sprejet na prvem kongresu *Zveze arheoloških društev Jugoslavije* v Zadru (1972).

Sprememba oblike delovanja ni bila le formalne narave. Po vseh kriterijih se je enotno društvo preoblikovalo v zvezo enakovrednih nacionalnih društev. Enotna je ostala publicistična dejavnost, združene pa so ostale tudi prazgodovinska, antična in srednjeveška sekcija, katerih delovanje je bilo okrnjeno, saj so se tudi v republiških društvih oblikovale enakovredne sekcije, ki so postale središče društvenega dogajanja. Predsedstvo društva je krožilo po republiškem ključu, prvo predsedstvo pa je bilo v SR Makedoniji (prvi predsednik *Zveze arheoloških društev Jugoslavije* je bil Boško Babić). *Zveza*

arheoloških društev Jugoslavije je po sestanku v Zadru organizirala še kongrese v Prilepu (1976), Mostarju (1980), Novem Sadu (1984) in na Bledu (1988). Posamezna nacionalna predsedstva zveze društev so dosegla različne ravni uspeha, danes pa lahko trdimo, da je bilo najuspešnejše slovensko predsedstvo (1984–1988), ki je predstavljalo zadnji uspeh v delovanju *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*. Pripeljalo je do spremembe formata v tisku revij in do poskusa razmisleka o razvoju delovanja društva, ki pa ni doživel epiloga. Kongres na Bledu predstavlja zaključek predsedovanja *Slovenskega arheološkega društva*, obenem pa je tudi zadnji kongres *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*. Na njem so do izraza prišle globoke razpoke v tedanji jugoslovanski federaciji (Lorber 2019, 924), kmalu po njem, leta 1991, pa je brez akta o razpustitvi razpadla tudi *Zveza arheoloških društev Jugoslavije*.

Razvoj slovenskega nacionalnega arheološkega društva v kontekstu delovanja Arheološkega društva Jugoslavije (1959–1971)

Slovenija se od Hrvaške in Srbije razlikuje v tem, da v 19. stoletju ni oblikovala nacionalnega arheološkega društva. Poudarili smo že, da so arheologi delovali kot člani številnih drugih društev, predvsem muzejskih, ki so v modernem obdobju prepoznana kot neposredni predhodnik moderne *Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, ne pa *Slovenskega arheološkega društva*. Ta idejna diskontinuiteta razvoja je jasno vidna tudi v tem, da *Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije* v nobenem od svojih ustanovnih dokumentov ne navaja *Muzejskega društva za Slovenijo*, še manj pa *Zgodovinskega društva v Mariboru*, kot svojega idejnega predhodnika, kar zbuja občutek, da so tedanji arheologi predhodna društva sicer razumeli kot pomembna za razvoj arheološke misli v Sloveniji, a so svoje oblikovanje nacionalne podružnice jugoslovanskega izključno arheološkega društva razumeli kot nekaj novega.

Obdobje socialistične Jugoslavije je tako prvo obdobje, v katerem slovenski arheologi ne delujejo v multidisciplinarnih strokovnih združenjih, temveč imajo lastno stanovsko organizacijo. Slovenski arheologi, predvsem vidnejši posamezniki, kakršen je bil Josip Korošec, so bili zelo dejavni že v času *Koordinacijskega odbora arheologov FLRJ* in *Arheološkega saveta FLRJ*. Dejavnost so bili tudi v raznih strokovnih komisijah kot tudi pri pre-

oblikovanju *Arheološkega saveta v Arheološko društvo Jugoslavije*; sprva je bila enotna organizacija za slovenske potrebe povsem dovolj.

Proces oblikovanja nacionalnega društva v slovenski arheologiji izhaja iz resničnih potreb. Vodstvo *Arheološkega društva Jugoslavije* je vedelo, da kadrovske in institucionalne posebnosti posameznih republik Jugoslavije terjajo prilagojene pristope, čeprav ni bilo naklonjeno federalizaciji društva kot takega. Kljub temu pa je v prid združevanju republiških arheologov govorilo nekaj dejstev, ki so najjasneje izražena v Sloveniji. Arheološka skupnost v SR Sloveniji je bila majhna in zbrana okoli manjšega števila institucij (Narodni muzej, Filozofska fakulteta, Arheološka sekcija SAZU, regionalni muzeji). Prav tako je bila jezikovno specifična, v čemer se je razlikovala od SR Hrvaške, SR BiH in SR Srbije.

Slovenski arheologi so prvi oblikovali svojo nacionalno podružnico osrednjega društva. *Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije* je sprva delovala neformalno (1959–1962), po kongresu v Ljubljani (1962) pa je tudi statut *Arheološkega društva Jugoslavije* dopuščal delovanje republiških podružnic, pri čemer je povedno, da so se te razvile le v republikah z jasno izraženo nacionalno arheološko tradicijo (Slovenija, Hrvaška in Srbija). *Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije* je bila prvi korak k oblikovanju nacionalnega arheološkega društva, ki se je pospešeno nadaljeval po zveznem kongresu v Herceg Novem in obnovi *Hrvaškega arheološkega društva*. Sprva je bilo oblikovano tako imenovano *Arheološko društvo za Slovenijo*, ki pa se je leta 1971 preoblikovalo v *Slovensko arheološko društvo*, ki deluje še danes.

Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije

Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije je bila ustanovljena leta 1959, organizacijsko pa je nespremenjeno delovala do leta 1966. Glavni viri za preučevanje njenega delovanja so poročila, ki jih je vodstvo podružnice pošiljalo *Izvršnemu odboru Arheološkega društva Jugoslavije*. Podružnica je aktivno začela delovati leta 1960.

Prvo obdobje delovanja društva je bilo med letoma 1960 in 1963. V tem mandatu je podružnica delovala kot neformalen del državne organizacije, formalni status pa je

dobila šele leta 1962 na *Kongresu Arheološkega društva Jugoslavije v Ljubljani*. V tem obdobju so podružnico vodili Mitja Brodar (predsednik), Jaroslav Šašel (sekretar), Stane Gabrovec (blagajnik), Jože Kastelic (član odbora), Tone Knez (član odbora), Stanko Pahič (član odbora), Peter Petru (član odbora), Ljudmila Plesničar (članica odbora), Aleksander Jeločnik (član nadzornega odbora) in Vera Kolšek (članica nadzornega odbora) (Brodar 1963, 6). V tem času je podružnica organizirala 10 plenarnih sestankov, 45 predavanj in tri ekskurzije. *Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije* je v tem obdobju sodelovala tudi pri tako imenovanih tematskih akcijah, pri katerih je sodelovala z drugimi institucijami. Začela je z oblikovanjem *Osrednjega kataloga arheoloških in zgodovinskih knjig in revij v slovenskem jeziku*, sodelovala pri oblikovanju projekta *Claustra Alpium Iuliarum*, pri projektih *Arheološka topografija Slovenije* in *Arheološka karta Slovenije*, izvedla je anketo o pomenu Numizmatičnega kabineta v Narodnem muzeju Slovenije ter začela s pripravami *Načrta za učenje arheologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani* (Brodar 1963, 8). Ob tem je s hrvaško in srbsko podružnico *Arheološkega društva Jugoslavije* oblikovala sistem medsebojne pomoči, sodelovala pri pripravi novega statuta *Arheološkega društva Jugoslavije*, skupaj z osrednjo organizacijo pa je sodelovala tudi pri podeljevanju štipendij za študij v tujini.

Leta 1963 je slovenska podružnica *Arheološkega društva Jugoslavije* izvolila novo vodstvo, ki je podružnico vodilo do leta 1966. V obdobju 1963–1966 so podružnico vodili Peter Petru (predsednik), Jaroslav Šašel (tajnik), Ljudmila Plesničar-Gec (blagajničarka), člani odbora Stane Gabrovec, Mitja Brodar, Tone Knez, Franc Leben, Iva Mikl-Curk in Stanko Pahič ter člana nadzornega odbora Franc Osole in Josip Klemenc (Šašel 1966, 30). Podružnica je organizirala 14 plenarnih sestankov, tri posebne kolokvije (*Kelti in njih dediščina na Slovenskem z ekskurzijo v Slovenske gorice – Maribor 1964*; *Paleolitik v Sloveniji z ekskurzijo na Notranjsko – Ljubljana 1965*; in *Zgodnji srednji vek v Sloveniji z ekskurzijo na Gorenjsko – Ljubljana 1966*), 23 predavanj ter 8 ekskurzij (Šašel 1966, 32). Slovenska podružnica je v Sloveniji sodelovala pri več raznovrstnih projektih. Sodelovala je pri raznih zaščitnih izkopavanjih, nadaljevala svoje sodelovanje pri projektu *Claustra Alpium Iuliarum*, začela izdelavo *Referativnega pregleda arheoloških zbirk v slovenskih muzejih*, sodelovala pri oblikovanju *Brodarjevega zbor-*

nika, zagnala akcijo *Enotnega oblikovanja arheoloških vodnikov* ter nadaljevala svoje sodelovanje pri projektu *Arheološka karta Slovenije* (Šašel 1966, 32). Podružnica je v tem času s *Srednjeveško sekcijo Arheološkega društva Jugoslavije* in *Hrvaško podružnico Arheološkega društva Jugoslavije* prevzela tudi vodilno vlogo pri pripravi jugoslovanske udeležbe na *1. Kongresu slovanske arheologije* (UISS) v Varšavi (1965), na katerem se je Jugoslavija predstavila z večjim številom referatov in razstavo *Materijalna kultura Slavena od 6. do 13. stoletja u Jugoslaviji* (Lorber 2019, 922). Razstava, ki je dobila posebno nagrado žirije, je bila v Varšavi postavljena med 14. novembrom 1965 in 14. marcem 1966, pozneje pa je bila v okrnjeni obliki predstavljena tudi na kongresu *Arheološkega društva Jugoslavije* v Herceg Novem.

Arheološko društvo za Slovenijo

V letu 1966 so se postopoma že začeli postopki reorganizacije *Arheološkega društva Jugoslavije*, ki jih je letno pozneje še pospešila obnova *Hrvaškega arheološkega društva*. V tem času se je spremenilo tudi vodstvo slovenske podružnice *Arheološkega društva Jugoslavije*. Vodenje so prevzeli Peter Petru (predsednik), Jaroslav Šašel (tajnik), Ljudmila Plesničar-Gec (blagajničarka), člani odbora Tatjana Bregant, Iva Mikl-Curk, Andrej Bolta, Stane Gabrovec, Tone Knez in Andrej Valič, člana nadzornega odbora Josip Klemenc in Franc Osole ter predstavniki podružnice v *Arheološkem društvu Jugoslavije* Peter Petru, Stane Gabrovec in Franc Osole (Arhivski vir 4), ki so delovali tudi v *Komisiji za spremembe statuta Arheološkega društva Jugoslavije*.

Slovenska podružnica je izvedla sedem samostojnih predavanj in ekskurzij, sodelovala pa je tudi pri številnih nacionalnih arheoloških projektih drugih institucij. Že v letu 1966 je pristopila k svojemu notranjemu preoblikovanju in septembra 1966 oblikovala *Statut Arheološkega društva za Slovenijo* (Arhivski vir 5), ki je postavil temelje nacionalnega arheološkega društva, ki naj bi bilo del širše federalne ureditve. Že v statutu *Arheološkega društva za Slovenijo* je jasno, da je predlagana oblika delovanja prehodna, saj je bila diskusija o preoblikovanju *Arheološkega društva Jugoslavije* v zvezo enakovrednih društev zelo živa. Novi *Statut Zveze arheoloških društev Jugoslavije* je bil od leta 1967 v pospešeni izdelavi, predvideno pa je bilo, da bo končna forma republiških društev prepuščena njim samim.

V času svojega delovanja je *Arheološko društvo za Slovenijo* izvedlo nekaj pomembnih kolokvijev. Leta 1967 je v Celju organiziralo kolokvij *Zgodnja antika v Sloveniji*, ki sta mu leta 1969 sledila kolokvij *Zgodnji srednji vek* v Kranju in *Numizmatični simpozij* na Ptuj (Arhivski vir 5). *Arheološko društvo za Slovenijo* je začelo tudi z izdajanjem biltena *Obvestila Slovenskega arheološkega društva*, ko se je prvič pojavila forma imena *Slovensko arheološko društvo*. Prva številka biltena društva je izšla leta 1971, bilten pa je izhajal do leta 1981, ko je bil vključen v novo revijo *Slovenskega arheološkega društva – Arheo*.

V prvi številki biltena je predstavljen širok pogled na institucionalno muzejsko arheološko strukturo v Sloveniji, prav tako pa tudi krajši strateški pogled na nadaljnji razvoj muzejev v Sloveniji (SAD 1971). Leto 1971 sta v jugoslovanski arheologiji opredelila dva dogodka. Prvi je bil kongres UISPP v Beogradu, pri pripravi katerega je aktivno sodelovalo tudi *Arheološko društvo Jugoslavije*⁷ s svojimi podružnicami in republiški društvi, ter dokončno oblikovanje statuta zveze arheoloških društev. Leta 1971 se je tudi uradno ustanovilo *Slovensko arheološko društvo*, ki je leta 1972, s formalnim sprejemom *Statuta Zveze arheoloških društev Jugoslavije* na kongresu v Zadru, postalo polnopravni član *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*⁸.

Zaključek

Leta 1971 se je tudi v Sloveniji oblikovalo nacionalno arheološko društvo. Geneza *Slovenskega arheološkega društva* je do neke mere protislovna. Sprva je sledila modelu, ki bi ga lahko primerjali s hrvaškim, a z eno pomembno razliko. Na Hrvaškem se je že v *19. stoletju* (1878) oblikovalo nacionalno arheološko društvo, ki se v slovenski arheologiji oblikuje skoraj stoletje pozneje (1959). Predstavljena institucionalna geneza postavlja

7 Na zvezni ravni je bil določen poseben organizacijski odbor za organizacijo kongresa UISPP, prvotno kandidaturu in projekt pa je pripravila *Prazgodovinska sekcija Arheološkega društva Jugoslavije* (Arhivski vir 6).

8 Ob *Slovenskem arheološkem društvu* so bile formalne članice *Zveze arheoloških društev Jugoslavije* tudi *Hrvaško arheološko društvo*, *Srbsko arheološko društvo*, *Arheološko društvo BiH*, *Arheološko društvo Črne gore* in *Makedonsko arheološko društvo* ter *Arheološko društvo AP Vojvodine* in *Arheološko društvo AP Kosova in Metohije* – posamezna društva so bila bolj dejavna kot druga, nekatera (na primer na Kosovu) pa nikoli niso v resnici zaživela, kar je zveza upoštevala tudi v poznejših statutih, ko je bilo *Arheološko društvo AP Kosova in Metohije* izvzeto iz formalnega članstva.

vprašanje, zakaj. Če v kratkih potezah orišemo razvoj strokovnih združenj na Hrvaškem, vidimo, da je zelo podoben slovenskemu. V 19. stoletju se tako na Hrvaškem kot v Sloveniji oblikujejo društva po kontinentalnem avstrijskem ključu, najpogosteje povezana z delovanjem pomembnejših muzejskih središč. Najpomembnejša društva na Hrvaškem so *Hrvaško arheološko društvo*, *Kninsko starinarsko društvo / Hrvatsko starinarsko društvo* in *Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu – Bihać*⁹. Glavna razlika med razvojem arheoloških, starinarskih in antikvarskih društev na Hrvaškem in v Sloveniji je oblikovanje nacionalnega arheološkega društva, ki se na Hrvaškem pojavi skoraj stoletje (1878) pred slovenskim (1959).

Predstavljena primerjava nas postavi pred vprašanje, zakaj. Eden od možnih razlogov je vsekakor različen sociopolitični razvoj Hrvaške in Slovenije v 19. stoletju. Slovenska ozemlja v veliki meri pripadajo Avstriji¹⁰, ki jih vidi kot integralne dele (dežele) svojega ozemlja, medtem ko je Hrvaška po marčni revoluciji v okviru Ogrske pridobila status *de iure* samostojne banovine (ob tem pa je bila ukinjena tudi Vojna Krajina, ki se je združila s civilno Hrvaško). Prav tako je pomembno poudariti, da je bilo hrvaško nacionalno gibanje bolj agresivno in enotno, bolj podobno češkemu kot slovenskemu. Prikazana primerjava poudarja, da ta pomen ni zanemarljiv.

Delna politična samostojnost Hrvaške in ozemeljska zaokroženost v povezavi z oblikovanjem nacionalnega arheološkega društva ter primerjava razvoja s Slovenijo so še bolj izražene, če pogledamo tudi razvoj v današnji BiH. Slednja ni imela prave arheološke tradicije, z izjemo aktivnosti frančiškanov (Kaljanac, Križanović 2012), a prava moderna arheologija je posledica kolonialnega posega Avstrije, ki je po aneksiji BiH (1878) začela s hitrim razvojem arheologije – ustanovila je *Zemaljski muzej u Sarajevu* (1888) (*Landesmuseum*), že leta 1876 pa je z delom začelo *Muzejsko društvo Zemaljskog muzeja*. Tudi v tem lahko prepoznamo model delovanja široko zastavljenega muzejskega društva, povezanega z delovanjem

deželnega muzeja, model, ki ga poznamo tudi v Sloveniji. S to primerjavo lahko dopolnimo tezo, da so širši družbeni odnosi (v tem primeru interni politični odnosi v Avstro-Ogrski) ključ do razumevanja geneze strokovnih združenj.

Predstavljeno dopolnjuje tudi razvoj v obdobju Kraljevine Jugoslavije, ko se ne oblikuje nobeno novo nacionalno arheološko društvo – delovanje *Hrvaškega arheološkega društva* je celo suspendirano –, pojavijo pa se ideje o oblikovanju širše jugoslovanske zveze arheoloških, starinarskih in muzejskih društev, ki bi dopolnjevala delo novih unitarnih institucij, kakršna bi bil osrednji arheološki inštitut. Ta razvoj zaradi notranjih napetosti v družbi nikoli ni zaživel. *Šele v socialistični Jugoslaviji so bili postavljeni pogoji, sprva dokaj neugodni, za razvoj oziroma obnovo delovanja nacionalnih arheoloških društev*. Iz dostopnih virov smo predstavili razvoj slovenskega nacionalnega arheološkega društva, sprva kot sekcije osrednje organizacije, pozneje v obliki prehodnega *Arheološkega društva za Slovenijo*. Prikazani razvoj se je zaključil leta 1971 s formalno ustanovitvijo *Slovenskega arheološkega društva*.

Ker *Slovensko arheološko društvo* nima neposrednega predhodnika – predstavljena geneza ne predstavlja institucionalne kontinuitete, temveč konceptualno –, je pomembno, da izpostavimo globoko institucionalno povezavo med osrednjim jugoslovanskim društvom in republiškim arheološkim društvom. *Slovensko arheološko društvo* je od osrednje organizacije sprva prevzelo interno organizacijo (sekcije, izvršni odbor ...), model delovanja (srečanja, publicistika ...) in družbeno vlogo (koordinacija razvoja arheologije). To dejstvo, vidno tudi v primerjavi biltenov *Informator Arheološkega društva Jugoslavije* in *Obvestila Slovenskega arheološkega društva*, je temelj nastavka za prihodnje raziskave. Leta 2021 bo minilo 50 let od formalne ustanovitve *Slovenskega arheološkega društva*. Predstavljeno besedilo ponazori prvi del pregleda njegove geneze in zaključuje z nastavkom drugega, ki se bo osredotočil na prvih 20 let razvoja *Slovenskega arheološkega društva* (1971–1991). V njem nameravamo predstaviti strukturo in notranji razvoj novega društva kot dela *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*. Izpostaviti nameravamo njegovo koordinacijsko vlogo, ki je izražena v strateških dokumentih, kakršen je *Arheološki srednjeročni program 1976–1980* (SAD 1977), ter vlogo znanstvenega foruma, ki je vidna,

9 V Sloveniji ne poznamo izrazito regionalno usmerjenih društev, kakršni sta *Kninsko starinarsko društvo/Hrvatsko starinarsko društvo* in *Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu – Bihać*. Ti društvi sta za razvoj hrvaške arheologije zelo pomembni, vendar je, ker v Sloveniji ne poznamo ustreznika tem društvom, za predstavljeni argument relevantno le *Hrvaško arheološko društvo*.

10 Izjema je Prekmurje, ki po oblikovanju Avstro-Ogrske pripade ogrskemu delu monarhije.

na primer, v oblikovanju nove strokovne revije društva *Arheo*. Prav tako bomo v svojem prikazu poudarili predsedovanje *Slovenskega arheološkega društva Zvezi arheoloških društev Jugoslavije* v mandatu 1984–1988, v katerem je bila izvedena reforma publikacij *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*, vidna predvsem v reviji *Arheološki pregled*, in ga lahko razumemo kot labodji spev *Zveze arheoloških društev Jugoslavije*. Cilj pričujočega prikaza geneze »arheoloških« strokovnih združenj v Sloveniji in napovedanega prikaza razvoja *Slovenskega arheološkega društva* v kontekstu *Zveze arheoloških društev Jugoslavije* je, da se ozremo na svojo preteklost ter razmislimo, kakšna je vloga *Slovenskega arheološkega društva* danes – v čem se razlikuje od naše preteklosti in kje iskati razloge za današnje stanje, ko je društvo manj pomemben del razvoja arheologije v Sloveniji.

Literatura / References

BRODAR, M. 1963, Izveštaj o radu Slovenske podružnice Arheološkega društva Jugoslavije izmedju 1960 i 1963 godine. – *Informator Arheološkega društva Jugoslavije* 4, 6–8.

BULIĆ, F. 1922, Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog Konservatorskog ureda za Dalmaciju za god. 1922. Općenite akcije. Sastanci arheologa i konservatora. – II. Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku god. 1922 – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLV, 1–3.

CANKAR, I. 1922, Arheološki kongres v Beogradu. – *Zbornik za umetnostno zgodovino* 2/3-4, 164.

CUNJA, R. 1992, Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem. – *Annales* 2, 67–86.

ČOK, L., S. ŽITKO 2018, Od renesančnih akademij do primorske univerze/From the Renaissance Academies to the University of Primorska. – *Šolska kronika* 3, 133–164.

DOLINAR, F. M. 1994, Od Dizmove bratovščine do Akademije delovnih v Ljubljani/Von der »Gesellschaft der Vereinigten« bis zur »Academia Operosorum« in Laibach. – V / In: Gantar, K. (ur. / ed.), *Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*. – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 35–47.

GELLNER, E. 1983. *Nations and Nationalism – New Perspectives on the Past*. – Oxford, Blackwell Publishers.

HEIMPEL, H. 1972. *Geschichtsvereine einst und jetzt. Geschichtswissenschaft und Vereinwesen im 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte historischer Forschung in Deutschland*. – Göttingen, Max-Planck Institut für Geschichte.

HROCH, M. 1993, How Nations are formed. – *New Left Review* 198, 3–20.

IVEKOVIĆ, Č. 1922, 1. jugoslovenski arheološki kongres. – *Narodna starina* 2, 197–199.

JANŠA-ZORN, O. 1991, Historično društvo za Kranjsko (1. del). – *Zgodovinski časopis* 45/2, 217–238.

- JANŠA-ZORN, O. 1992, Predhodniki današnje Zveze zgodovinskih društev Slovenije. – *Kronika* 39/3, 54–60.
- JANŠA-ZORN, O. 1996, *Historično društvo za Kranjsko*. – Ljubljana, Modrijan.
- KALJANAC, A., T. KRIŽANOVIĆ 2012, Bosansko-hercegovački antikvarizam osmanskog doba. Antikvari između istoka i zapada. – *Godišnjak/Jahrbuch* 41, 229–253.
- KOMELJ, I. 1976, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. – *Varstvo spomenikov* 20, 5–52.
- KRSTIĆ, B. 2006, *Zakonodavstvo arhitektonske baštine*. – Beograd, Republički zavod za zaščito spomenika kulture.
- LJUBINKOVIĆ, M. 1977, Dvadeset i pet godina Saveza arheoloških društava Jugoslavije. – *Archaeologia Iugoslavica* XVIII, 61–65.
- LORBER, Č. 2019, Uvod u proučavanje Arheološkog društva Jugoslavije (1949–1991). – *Etnoantropološki problemi* 14/3, 909–936.
- MOHORIČ BONČA, K. 2005, Muzejska društva na Slovenskem pred 2. svetovno vojno. – *Kronika* 53/1, 69–90.
- MOLE, V. 1970, *Iz knjige spominov*. – Ljubljana, Slovenska matica.
- NIKOLANCI, M., S. VRBANOVIĆ, M. ZANINOVIĆ 1967, Zaključci Osnivačke skupštine Hrvatskog arheološkog društva održane u Zagrebu dana 16. veljače 1967. – *Informator Arheološkog društva Jugoslavije* 21, 4–5.
- NOVAKOVIĆ, P. 2014, *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Europe*. – Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu.
- PAVAN, G., G. MARINI (ur. / ed.) 2011, *Il Bicentenario della Società di Minerva 1810–2010*. – Archeografo Triestino, extra serie (8). – Trst, Società di Minerva.
- RAPANIĆ, Ž. 1981, Postanak arheoloških društava, njihova uloga u razvitku arheologije u Hrvatskoj i doprinos nacionalnoj kulturi. – V / In: Majnarić-Pandžić, N. (ur. / ed.), *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*. – Vukovar, Hrvatsko arheološko društvo, 15–28.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A. 2009, 130. obletnica osnivanja Hrvatskog arheološkog društva. – V / In: Hekman, J., J. Balen, B. Čečuk (ur. / ed.), *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću*. – Zagreb, Matica Hrvatska, 31–64.
- SARIA, B. 1932, Arheološki zemljevidi. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 13, 5–16.
- SIMONITI, P. 1994, Apes Academiae. – V / In: Gantar, K (ur. / ed.), *Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*. – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 47–60.
- SLAPŠAK, B., P. NOVAKOVIĆ 1996, Is there national archaeology without nationalism? Archaeological tradition in Slovenia. – V / In: Diaz-Andreu, M., T. Champion (ur. / ed.), *Nationalism and archaeology in Europe*. – London, Routledge, 256–293.
- Slovensko arheološko društvo (SAD) 1977, Arheološki srednjeročni program 1976–1980. – *Obvestila Slovenskega arheološkega društva* 1 (1977), 2–11.
- Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 1940, št. 27, 382.
- SUIĆ, M. 1967, Arheološkom društvu Jugoslavije. – *Informator Arheološkog društva Jugoslavije* 21, 3.
- ŠAŠEL, J. 1966, Slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije. Tajnikovo poročilo za dobo 1963–1966. – *Informator Arheološkega društva Jugoslavije* 17, 30–32.
- VASIĆ, M. 1927, Arheološki institut Srba, Hrvata i Slovenaca. – *Srpski književni glasnik* 22, 33–43.
- VRIŠER, S. 1979, Ob 75-letnici zgodovinskega društva v Mariboru. – *Zgodovinski časopis* 33 (št. 3), 375–383.
- ZAJC CIZELJ, I. 2004, Pravna osnova za delovanje društev 1849–1941. – *Arhivi* 27, 145–166.
- ŽITKO, S. 1997, Carlijevo delovanje v koprskih akademijah 18. stoletja. – *Actae Histriae* 5, 59–78.
- ŽNIDARIČ, M. 2003, Ob stoletnem jubileju Zgodovinskega društva v Mariboru. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 74 (Nova vrsta 39), zvezek 3-4, 227–246.

ŽUPANČIČ, M. 1978, Zapisnik prvega sestanka Komisije za interdisciplinarne raziskave, ki je bil 10. 5. 1978 v prostorih Centra za zg. sr. vek v Ljubljani. – *Obvestila Slovenskega arheološkega društva* 1 (1978), 6.

ŽUPANIČ, N. 1933, Pozdravni govor delegata Kraljevine Jugoslavije, N. Županiča, na XV. Mednarodnem Kongresu antropologije in predzgodovinske arheologije v Parizu, dne 20. sept. 1931. – *Etnolog* 5-6, 303–304.

Arhivski viri / Archive documents

Arhivski vir 1: SI AS 1175. Arhiv Republike Slovenije, Zveza arheoloških društev Jugoslavije. – TE 19, Uredba o Jugoslovenskem arheološkem institutu.

Arhivski vir 2: SI AS 1175. Arhiv Republike Slovenije, Zveza arheoloških društev Jugoslavije. – TE 17, Rešenje o osnivanju Arheološkega saveta FNRJ.

Arhivski vir 3: SI AS 1175. Arhiv Republike Slovenije, Zveza arheoloških društev Jugoslavije. – TE 2, Dopis o delovanju Arheološkega društva za Slovenijo.

Arhivski vir 4: SI AS 1175. Arhiv Republike Slovenije, Zveza arheoloških društev Jugoslavije. – TE 2, Dopis o akcijah Slovenskega arheološkega društva/Arheološkega društva za Slovenijo.

Arhivski vir 5: SI AS 1175. Arhiv Republike Slovenije, Zveza arheoloških društev Jugoslavije. – TE 2, Statut Arheološkega društva za Slovenijo.

Arhivski vir 6: Ms 138. Osrednja knjižnica Celje. *Spominska knjiga družine Leona Ružička na Dobrni pri Celju z avtogrami gostov.*

Dnevno časopisje in tedniki / Newspaper articles

Ilustrovani list 1922a, Iz života našega društva. – *Ilustrovani list* 38, 5.–12. 11. 1922, 13.

Ilustrovani list 1922b, Iz života našega društva. – *Ilustrovani list* 45, 23.–30. 11. 1922, 2.

Jutro 1922, Sestanek arheologov na Dobrni. – *Jutro* III (št. 204), 29. 8. 1922, 2.

Tabor 1923, Slavnostna seja Muzejskega društva v Ptujju. – *Tabor* IV (št. 200), 5. 9. 1923, 2.

The Forbearers of the Slovene Archaeological Society

(Summary)

The article deals with the predecessors of the *Slovene Archaeological Society*. It divides their chronological genesis in several periods. We begin with the earliest development of the antiquarian and *Landeskunde* traditions in modern Slovene lands. It highlights the dichotomy between the renaissance tradition of the Venetian Republic as seen in the academies in the town of Koper and the continental tradition of *Landeskunde* (Slovene term – domoznanstvo). It focuses on two “scientific” centres – Venetian Koper and Austrian Ljubljana – where academies were formed. It maintains that these academies can be understood as the first true professional or semi-professional associations where archaeology was cultivated in its earliest forms. These academies were supplemented by the work of individuals, such as Janez Vajkard Valvasor, who worked in the regional science of *Landeskunde*. As the Enlightenment began, these academies began to fade and were replaced by the salons of wealthy individuals. This development continued into the era of the Napoleonic wars, which can be seen as a lost opportunity for Slovene science. Following the reconstruction of the Habsburg Empire, we can see the beginnings of the development of the modern museum society model—one where a society that incorporates many individuals from different backgrounds works closely with

a central regional museum. The text offers an overview of this development up to the First World War. The latter can be seen as a deep cut in the development of Slovene national archaeology; however, as the text aims to show, this was not merely a lost period as many attempts were made to reform the institutional framework of archaeology. This process was far more successful after the Second World War, when the state embarked on a focused development of archaeology – this is most clearly seen in the formation of the *Archaeological Society of Yugoslavia*. The latter can be seen as an incubator for *Slovene Archaeological Society*, since it hails from the *Slovene Section of the Archaeological Society of Yugoslavia* that later reformed into the *Archaeological Society for Slovenia*. The genesis of a national archaeological society concludes in 1971 when the *Slovene Archaeological Society* is formed. The article ends with a final analysis of the presented genesis, comparing it with the Croatian and Bosnian experience, and a set up for a following article that will deal with the first 20 years of the development of the *Slovene Archaeological Society* as a part of the *Union of Archaeological Societies of Yugoslavia*—it will highlight the relationship between the institutions, and the development of the national society and its role in the wider Yugoslav context.